

Knjižnica Zavoda za
lingvistička istraživanja HAZU
inv.br. _____

UDK 801.314
808.62-314
Izvorni znanstveni članak
Primljen 4. XI. 1996.

Branka Tafra
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

BLISKOZNAČNI ODNOSI U LEKSIKU

Profesoru Rudolfu Filipoviću za 80. rođendan

U jezikoslovnoj se literaturi bliskoznačnost smatra vrstom sinonimije. Ovim se radom ta teza preispituje.

Leksikologija među jezikoslovnim disciplinama još nema svoje točno definirano mjesto, pa se njezin okvir često određuje vrlo različito. Polazeći od najopćenitije definicije da je to disciplina koja proučava leksik, mnogi leksikologiju shvaćaju preširoko pa u nju ubrajaju sva ona jezikoslovna područja koja imaju riječ za predmet istraživanja. No, neka su se takva područja već toliko osamostalila da se danas s pravom smatraju zasebnim jezikoslovnim disciplinama, kao što su etimologija, terminologija, onomastika, frazeologija, tvorba. Da bi se dobila jasnija slika o tome što pojedini autori razumijevaju pod leksikologijom, navodi se glavna razdioba sadržaja *Česke leksikologije*, koju je izdala Češka akademija (Filipec & Čermák 1985): I. Leksikologija, 1. Opći dio, 2. Leksička semantika, semasiologija, 3. Leksička onomasiologija, 4. Međuodnosi leksičkih jedinica, 5. Leksički sustav, II. Frazeologija i idiomatika. O pojedinim leksikološkim problemima ima dosta radova, a u zadnje vrijeme izlaze i knjige iz leksikologije.¹ Bez obzira na ra-

¹ Uz spomenutu *Česku leksikologiju* evo još nekih knjiga: O. C. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Moskva 1957; L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tübingen 1990; A. Rey, *La lexicologie*, Paris 1970; Th. Schippan, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig 1987; Н. М. Шанский, *Лексикология современного русского языка*, Moskva 1964. U nas su tek dva djela iz toga područja: skripta *Leksikologija* Jasne Melvinger (Pedagoški fakultet u Osijeku, 1984) i udžbenik za 4. razred gimnazije *Leksikologija hrvatskoga jezika* Marka Samardžije (Školska knjiga, Zagreb 1995).

zilaženja u shvaćanju opsega leksikologije, u svih se autora leksičke pojave, kao što su sinonimija, homonimija, polisemija, antonimija, hiponimija, paronimija i dr., ubrajaju u leksikološke probleme. Te su jezične univerzalije bile predmetom mnogobrojnih istraživanja još od antičke Grčke, rezultat kojih su različita tumačenja tih pojava. One su svaki put izazov za istraživača, pogotovu što izmiču cjelovitu opisu.

Teoretsko rasvjetljavanje paradigmatiskih i sintagmatskih odnosa u leksiku, klasifikacija leksema u semantičke nizove i razrede, istraživanje leksičko-semantičkih kategorija – sve to može pripomoći ponajprije leksikografima za bolji opis leksika u rječniku. Postavljajući neka pitanja o sinonimiji i dajući odgovore na njih, želi se, uz ostalo, otvoriti problem upotrebe sinonima u jednojezičnom rječniku kao sredstva semantičke identifikacije natuknice. Taj bi način semantičke obrade natuknice trebao pretpostavljati da leksikografi imaju jednoznačno definiranu sinonimiju. Budući da to nije tako, jer se u predgovorima ne nalaze definicije, to se samo po sebi razumijeva da se zna što su sinonimi. A da se ipak ne zna, dokazom su dvojezičnici, u kojima se gotovo redovito kao ekvivalenti u ciljnom jeziku navodi više "lažnih" sinonima, među kojima su različiti semantički odnosi. Svaki će se leksikograf složiti da lijeva i desna strana rječnika moraju biti sinonimne i na planu gramatičke i na planu leksičke semantike. Stoga je potrebno definirati sinonime i odrediti njihovu upotrebu u rječniku. Uz to je potrebno odgovoriti na pitanje jesu li i bliskoznačne sinonimi jer o tom odgovoru ovisi hoće li se i one upotrebljavati u semantičkoj obradi natuknice.

Sinonimija (istoznačnost) rezultat je povijesnoga razvoja jezika, u hrvatskom slučaju rezultat ponajprije tronarječnoga prožimanja i kulturnoga doticaja s drugim jezicima. Nalazi se u svim prirodnim jezicima. Kao leksička pojava² odavno je pobuđivala veliko zanimanje istraživača raznih profila, koji su nerijetko iznosili vrlo različita mišljenja.³ Po jednim je ona bitna za strukturnu organizaciju teksta (Ufimceva 1968), a po drugima nije (Lyons 1963). Sinonimija je proučavana s teoretskoga stajališta kao vrsta paradigmatiskih odnosa među leksičkim jedinicama ili s praktičnoga kao izbor među leksičkim jedinicama istoga značenja u danom kontekstu (sintagmatski odnos). S kojega se god aspekta proučavala sinonimija, sva se otvorena pitanja ne mogu riješiti. Istražuje li se ona samo jezikoslovnim metodama ili se pokušava objasniti pomoću logičke kategorije identičnosti, ostaje uvijek jedan postotak subjektivnosti u shvaćanju što je identično, a što nije. Čak i

---

² Sinonimija se javlja i na gramatičkoj razini, morfološka: *radošću* i *radosti* (Ijd.), sintaktička: *ured dekana* i *dekanov ured*. Ta vrsta sinonimije nije toliko zanimljiva kao što je zanimljiva leksička sinonimija. Ovdje je riječ samo o leksičkoj sinonimiji.

³ Popis relevantne literature bio bi velik.

kada se složimo da je riječ o identičnosti, opet postoje razlike u shvaćanju stupnja te identičnosti. Zgusta (1991, 88) smatra da se »identičnost značenja koja je potrebna za sinonime može ... shvatiti na dva načina: ili kao apsolutna identičnost ili kao velika sličnost«. Njemu sinonimija pokriva oba slučaja, iako naziv sinonimija rezervira za apsolutnu identičnost, dok se za veliku sličnost "smislova" koristi nazivom »bliskosinonimija« (bliskoznačnost), tj. sinonimija u širem značenju riječi. Budući da Zgusta značenje shvaća kao zbroj denotacije, konotacije i upotrebe,⁴ to mu apsolutni sinonimi moraju imati iste sve tri sastavnice. »Ako postoji razlika barem u jednoj od tri osnovne komponente značenja« (Zgusta 1991, 89), riječ je o bliskoznačnicama (u originalu: *near-synonyms*). Dok se s prvim gledištem možemo lako složiti, dotle je upitno drugo gledište jer nije jasno je li još uvijek riječ o istom značenju čak i onda ako postoje razlike u denotaciji.

Da bi se došlo do toga da se utvrđuje je li riječ o dva ista značenja i uopće što je isto značenje, moraju biti ispunjeni neki uvjeti da bi riječi mogle biti kandidati za sinonime. I tu ima dosta nesuglasja među jezikoslovcima. Koje jedinice na leksičkom planu stupaju u sinonimne odnose? Ako se sinonimija proučava unutar konteksta, tada su sinonimni odnosi beskrajni. Stoga se sinonimija, na primjer, u frazeologiji mora izučavati posebno jer su u njoj sasvim drukčiji odnosi s obzirom na to da sastavnice gube svoju samostalnost. Tako nije moguća sinonimna zamjena riječi *cigla* riječju *opeka* u frazemu *neće ti cigla pasti na glavu*, ili *plafon* i *strop* u frazemu *probiti plafon*, ali je moguća zamjena *đavo* i *vrag* u frazemu *idi do vraga/do đavola*. S leksikološkoga stajališta sve su leksičke jedinice potencijalni sinonimi, dakle tu ulaze i leksikalizirane skupine riječi. U ovom ću se radu ograničiti na razinu riječi. Sinonimima mogu biti riječi samo iz istoga leksičko-gramatičkoga i istoga leksičko-semantičkoga razreda. Iako se razumijeva da riječi koje imaju isto značenje pripadaju istoj vrsti, ima mišljenja da sinonimi ne moraju ispunjavati taj uvjet. Pogotovo se na taj uvjet ne misli pri razmatranju drugih leksičko-semantičkih odnosa (npr. homonimije). Rečenice tipa *Ivan je lisica* i *Ivan je lukav* nekima su dokaz da iznesena tvrdnja nije točna, pa proširuju sinonimiju i na te slučajeve. Takva gledišta onemogućuju povlačenje bilo kakvih granica sinonimije pa se dovodi u pitanje njezino postojanje. Miješanje sintaktičkoga i semantičkoga plana, predikacijske i nominacijske funkcije jezika, paradigmatske i sintagmatike, općega i pojedinačnoga izaziva zbrku u analizi jezičnih pojava i metodološku nedosljednost. Ako se uzme samo predikacijska funkcija leksičkih jedinica, tada će klasifikacija sinonima biti sasvim drukčija. Sinonimiju treba istraživati u prvom redu kao oblik paradigmatskih odnosa. Kada je riječ o sustavu, istražuje se samo ono što je opće, što je zajedničko. Unutar toga okvira riječi *lisica*

⁴ U njega: designacija, konotacija i domena primjene.

i *lukav* nisu sinonimi jer nemaju isto značenje, odnosno ne označuju isti pojam, zbog čega se i ne mogu zamjenjivati. U navedenom primjeru riječ je o prenesenom značenju te se ne mogu uzimati u obzir malo osnovna (*Ivan je lukav kao lisica*), malo prenesena značenja (*Ivan je lisica*), pa zaključke temeljiti kao da je riječ o istoj pojavi.

Idući uvjeti tiču se izbora idioma u kojemu je pojava sinonima moguća. Sinonimija je semantička pojava unutar sustava jednoga jezika. Jasno je da njem. *Haus* i hrv. *kuća* nisu sinonimi, iako su nazivi za isti pojam. Manje je jasno jesu li sljedeći parovi sinonimi: *kašika* i *žlica*, *stotka* i *cigla*⁵, *smrdiš* i *bromid*, *ortografija* i *pravopis*, *špajza* i *smočnica* i sl. Mogu li u sinonimne odnose ulaziti riječi iz dijalekta i iz standarda, standarda i žargona, stručnoga i razgovornoga jezika, dijakronije i sinkronije, iz različitih stilova itd.? U mnoštvu tih pitanja često nema jednoznačnih odgovora. Potrebno je zbog toga utvrditi jezične okvire u kojima se sinonimija ostvaruje s obzirom na teritorijalnu, stilsku i vremensku raslojenost leksika. Ako se proučava dijasistem, tada riječi iz svih dijalekata mogu ulaziti u međusobne sinonimne odnose,⁶ pa su u tom slučaju *pirun* i *vilica* sinonimi. U rječniku standardnoga jezika, to nisu sinonimi.⁷ Teritorijalna i vremenska raslojenost leksika sužava prostor sinonimiji, dok stilaska raslojenost unutar standardnoga jezika ne bi trebala biti preprekom za sinonimne odnose.⁸ Također, jedan dio, na primjer, neologizama i termina koji se često upotrebljavaju morao bi ući u rječnik standardnoga jezika (naravno, ako stupaju u sinonimne odnose). Te se granice sinonimije moraju odrediti bez obzira na to što će se one razlikovati od rječnika do rječnika, od jedne leksikološke rasprave do druge. Bez njihova zacrtavanja ne može se pristupiti izradi sinonimnih rječnika (kojih, nažalost, hrvatski jezik nema), što bi trebalo biti pravilo i za sve druge tipove rječnika.

Iz svih ograničenja izmiče okazionalna sinonimija. To je ona vrsta sinonimije

---

⁵ S obzirom na inflaciju, s vremenom je značila različite iznose novca.

⁶ Primjere takve sinonimije daje Akademijin *Rječnik*.

⁷ Anić u svom rječniku takve primjere navodi kao sinonime, npr. definicija natuknice *grah* sadrži i sinonimni dio: *fažol* i *bažulj*, obje označene odrednicama *reg. razg.* (regionalno i razgovorno). Taj primjer, a ima ih dosta, pokazuje da autor nije odredio granice sinonimije koje bi se očekivale u rječniku suvremenoga standardnoga jezika. U tom tipu rječnika metajezik rječnika morao bi biti standardni jezik, odnosno na lijevoj se strani mogu naći i nestandardne riječi, ali bi jezik definicija morao biti u skladu sa standardnim jezikom.

⁸ U sinonimnom nizu jedna je riječ dominantna. To je ona riječ koja je stilski neutralna, što znači da su druge stilski obilježene te da se pripadnost raznim stilovima zanemaruje.

koja se nalazi u određenim situacijama i u pisaca, u čijim su djelima moguća miješanja svake vrste, pa čak i dvaju jezika. U tom slučaju sinonimija se mora izučavati samo na razini jednoga djela ili jednoga pisca. Uzmimo primjere iz povijesne leksikografije. Marijan Lanosović ima *ocet, kvasina, sirćet* (137), Ivan Belostenec *hiža, stan, kuća* (s. v. *hiža*), a Jambrešić *što, kaj* (s. v. *quid*). Jesu li to sinonimi? U današnjem standardnom jeziku nisu jer te riječi pripadaju različitim jezičnim sustavima, ali za te leksikografe jesu. Takav tip sinonimije pojavljuje se u staroj hrvatskoj književnosti kao funkcionalno sredstvo za stvaranje naddijalektnoga književnog idioma. Svaki autor može praviti sinonimne nizove po svojoj želji. Naime, svaki čovjek ima u glavi svoj rječnik sinonima (Bréal 1911), pa su moguće čak i nemoguće sinonimizacije (davanje istoga značenje dvjema riječima koje su imale različito značenje) i desinonimizacije (davanje drugoga značenja jednom članu sinonimnoga niza). Međutim, autorska sinonimija nije sustavna pojava pa je zbog toga zanimljiva ponajprije stilistici, a manje leksikologiji.

Jedan od uvjeta valjana opisa sinonimije jest i nemiješanje dijakronije i sinkronije. Načelno se one ne smiju miješati, ali je u pojedinim slučajevima teško povući granicu među njima. Riječi koje su otišle u pasivni sloj leksika mogu se s vremenom i aktivirati. Tako se ponovno upotrebljava riječ *vrhovnik* pa je ta riječ u sinonimnom nizu s riječju *suveren*. Ima pokušaja da se aktiviraju i druge, na primjer *brzoglas, svjetlopis, pismohrana, slovnica, pisme...* Iako te riječi imaju isto značenje kao i riječi *telefon, fotografija, arhiv, gramatika, slovo...*, one nisu s njima u sinonimnom odnosu sve dok ne ožive. S druge strane oživljavanjem zastarjela, a potiskivanjem aktivnih u pasivni sloj uspostavlja se sinonimni odnos koji se počinje ubrzo gubiti. Riječi *oficir, rezerva, budžet, opozicija* nestaju iz upotrebe i kidaju se njihove tek uspostavljene sinonimne veze s riječima *časnik, pričuva, proračun, oporba*. Problem se može riješiti na taj način da mjerilo bude čestota upotrebe, vijek života neke riječi, određeni korpus tekstova ili neki drugi kriterij. Važno je da članovi sinonimnoga niza pripadaju jednom jezičnom sustavu u njegovu sinkronijskom presjeku. Pritom se mora imati na umu da sinonimni odnosi nisu vječni, da su promjenljivi. Oni u danom kontekstu mogu nastati ili nestati, a mogu nestati i semantičkim razvojem riječi. Sinonimni nizovi su otvoreni mikrosustavi, mogu se širiti, mogu se smanjivati, a mogu i nestajati.

Odredivši tako okvire u koje treba smjestiti sinonimiju, možemo se posvetiti problemu semantičke identičnosti među riječima.

Polazeći od teorije jezičnoga znaka, svakomu označeniku pridružen je jedan označitelj, i obratno. Međutim, jezični znak uspješno funkcionira i pri pojavi asimetričnosti. Zbog toga se događa da «одна и та же значимость внутри различных рядов может быть представлена разными знаками» (Karcevskij 1965, 87). Najčešća definicija sinonima glasi: Kada dva leksema imaju različit izraz, a isti sadržaj,

smatraju se sinonimima, odnosno, kako to Zgusta (1991, 88) veli, sinonimi su »riječi koje imaju različite forme, a identično značenje«. Već u samoj definiciji suviše je uvjet da dva leksema imaju različit izraz jer ne postoje dva leksema jednakoga izraza i istoga⁹ sadržaja zato što bi to onda bio jedan leksem. No, zbog usporedbe s drugim leksičkim pojavama, takvo tumačenje može pomoći boljemu razumijevanju. Dakle, sinonimi moraju označivati isti pojam, odnosno riječi za koje kažemo da su sinonimi moraju imati isto značenje, tj. one se u jednojezičniku mogu tumačiti jedna drugom, imati istu definiciju, a u dvojezičniku se prevode istim riječima te mogu stupati s istim riječima u antonimne odnose. Sa stajališta jezične ekonomije za jezik je pravi luksuz imati dva označitelja za jedan označenik, ali sa stajališta jezične kreativnosti mogućnost izbora je prednost. Dobar ili loš stil pisca ovisi uvelike o njegovu izboru među istoznačnicama i njihovu kombiniranju u tekstu.

U hrvatskom su jeziku ustaljeni nazivi istoznačnost za pojavu i istoznačnice za riječi koje imaju isto značenje. To znači da su takve riječi zamjenljive u istoj rečenici i da njihova zamjena ne mijenja obavijesno ustrojstvo rečenice. Upravo je metoda supstitucije glavna metoda provjere sinonimičnosti dviju riječi,¹⁰ ali, naglasimo, ne i uvijek dostatna. U jeziku postoje različiti paradigmatički odnosi koji omogućavaju zamjenu riječi u istom kontekstu, iako one nisu sinonimi. Uzmimo za primjer rečenicu: *Zapjevala je ptica*. Riječ *ptica* može se zamijeniti riječju *lastavica*, iako ta dva zoonima nisu sinonimi. Jednako tako riječi *liječnik* i *kirurg* nisu sinonimi jer svaki kirurg jest liječnik, ali svaki liječnik nije kirurg. Budući da su riječi *ptica* i *liječnik* hiperonimi, na njihovim mjestima u istom kontekstu mogu stajati sve one riječi koje su s njima u hiponimijskom odnosu.¹¹ U rečenici *Student uči* riječ *student* može se zamijeniti riječima *sestra*, *mladić*, *djevojka*... jer su sve imenice koje u svom značenju imaju komponentu [+ljudsko] spojive s glagolom *učiti*. Ti primjeri pokazuju da metoda supstitucije može otkriti i druge semantičke odnose osim sinonimnih te da se za provjeru sinonimičnosti trebaju uz nju primijeniti i druge metode. U ovom slučaju metajezik jednojezičnika (nepodu-

---

⁹ Ako su posrijedi dvije jezične jedinice (u ovom slučaju dva leksema), one mogu imati samo *jednak* izraz jer svaka ima svoj pa ne može biti isti na dva mjesta (*ključ* 'naprava za otvaranje vrata' i *ključ* 'vrutak koji se pravi na površini tekućine pri vrenju' imaju *jednake*, a ne iste izraze). No, kada dva leksema označavaju isti pojam (*jezikoslovac*, *lingvist*), njihov je sadržaj *isti*, a izraz *različit*.

¹⁰ Sinonimni odnosi nisu binarni, ali se u radu kao ilustracija najčešće navode sinonimni parovi. Poznato je da riječi istoga značenja čine sinonimni niz.

¹¹ Rečenica *Ivan je kirurg* razumijeva istinitost rečenice *Ivan je liječnik* jer značenje riječi *kirurg* uključuje značenje riječi *liječnik*. U logici je to odnos rodnoga i vrsnoga pojma.

darne definicije) i dvojezičnika (različiti ekvivalenti u ciljnom jeziku) pokazat će da navedeni leksički nizovi nisu sinonimi.

Kandidati za sinonime moraju zadovoljiti kriterij identičnosti. Kada je riječ o konkretnim pojmovima i njihovim nazivima, lakše ćemo se složiti što je identično. Na primjer, nazivi *računalo* i *kompjuter* sinonimi su jer im je denotat isti. Kada su posrijedi nazivi za apstraktne pojmove, tada će već doći do razilaženja oko toga označuju ili oni isti pojam ili ne označuju, na primjer jesu li *smion* i *hrabar* sinonimi. U terminološkim je sustavima najlakše naći primjere za sinonime, iako ti sustavi zapravo ne podnose sinonimiju. Taj je paradoks objašnjiv supostojanjem, barem jedno vrijeme, dvaju naziva, domaćega i posuđenoga. Oni mogu dugo egzistirati zajedno tako što su stilski raslojeni. Jedan se upotrebljava u običnom govoru, a drugi u tekstovima.¹² Često stručnjaci u svojim sociolektima rabe posuđenicu, ali se u popularnim predavanjima ili u priručnicima služe domaćom riječi. Obično se događa da strani naziv ostane u struci, a domaći u općem leksiku ili jedan s vremenom nestane.

Mnoge riječi koje imaju istu denotaciju nisu zamjenjive u svim kontekstima zbog njihova različitoga kolokacijskog opsega. Naime, iako paradigmatički odnosi omogućuju zamjenljivost dviju riječi u istom kontekstu, često su sintaktička ili semantička ograničenja u njihovu sintagmatskom povezivanju razlogom izostanka njihove zamjenljivosti. Ako se uzmu u obzir i konotativna značenja, tada je gotovo nemoguće naći dvije riječi koje imaju isto značenje. Već sam izbor jedne riječi i neizbor druge odražava naš emocionalni stav i daje im boju različitosti. Pitanje je hoćemo li shvaćati identičnost u Zgustinu smislu (ista denotacija, ista konotacija, ista upotreba) ili ćemo kriterij ublažiti, odnosno ima li uopće takvih riječi koje bi zadovoljavale sva ta tri uvjeta kada smo vidjeli da uvijek postoji neka razlika ili u upotrebi ili u konotaciji. Oko toga su se znanstvenici sporili pa se stalno ponavlja pitanje ima li tzv. apsolutnih sinonima ili ih nema. Dosad još nije dan zadovoljavajući odgovor. Kako je moguće zadovoljiti sva tri postavljena zahtjeva da bi riječi imale isto značenje? Moguće je jedino ako se u semantičkoj analizi riječi odredi što su nedistinktivna semantička obilježja i ako se ona neutraliziraju. U tom se slučaju može govoriti o onome što mnogi autori nazivaju apsolutnim sinonimima. U literaturi, pogotovo starijoj, ta su se obilježja nazivala nijanse značenja, a zapravo je riječ o alosemovima, koji se mogu neutralizirati kao i sve druge alojednice (Tafra 1982). Uvođenje pojma neutralizacije u razmatranje sinonimije omogućuje da se među riječima utvrdi postojanje semantičke identičnosti. Nju je sva-

---

¹² Slično se dogodilo sa sinonimnim parom *tisuća* i *hiljada*. Jedno se vrijeme *tisuća* rabila u tekstovima, a *hiljada* u govoru, ali sada prva riječ potiskuje drugu i u govoru.

kako lakše utvrditi među jednoznačnicama nego među višeznačnicama.

Semantički su odnosi među višeznačnicama mnogo složeniji. Višeznačnice rijetko stupaju u odnose u ukupnosti svojih značenja, a češće to čine pojedina njihova značenja. Razlog je u tome što se u svakoj konkretnoj situaciji ostvaruje samo jedno značenje i ono je u opreci prema drugima koja su se na tom mjestu mogla ostvariti ili su isključena njegovim ostvarajem. Ako bi dva višeznačna leksema imala sve sememe jednake, u tom bi slučaju bila posrijedi polisinomimija, višestruka sinonimija (Filipec & Čermák 1985, 135). Sinonimni su odnosi među višeznačnicama zapravo ili u inkluziji ili u intersekciji, pa su, dakle, dvije višeznačnice samo djelomično sinonimne, odnosno one se nikako ne mogu zamjenjivati u svim kontekstima. To je razlogom što ih neki naši jezikoslovci nazivaju bliskoznačnicama.¹³ U jezikoslovnoj literaturi bliskoznačnost nije dovoljno razrađena, ali se ipak na osnovi onoga što je rečeno i ponajprije na osnovi navedenih primjera može ponešto zaključiti. Čini se da jezikoslovci nazivom bliskoznačnost pokrivaju tri vrste semantičkih odnosa među riječima: sinonimičnost među pojedinim značenjima višeznačnica, zatim sinonimičnost među riječima koje nisu zamjenjive u svim kontekstima zbog semantičkih i sintaktičkih zapreka u njihovoj leksičkoj spojivosti ili zbog različitih konotativnih značenja, ali i sličnost ili bliskost značenja pojedinih riječi. U prvom slučaju bila bi riječ zapravo o sinonimiji. U drugome također, ako se sinonimija shvati malo šire (ostvaruje se u većini konteksta, a samo u nekima postoje zapreke). Dakle, za te slučajeve ne treba drugi naziv. Ostaje još treći slučaj koji nije ništa drugo nego kvazisinonimija. Najčešće se upravo ta treća pojava u nas smatra bliskoznačnošću. Ona se više razumijeva nego što se određuje. Jedino Samardžija (1995) jasno postavlja kriterije za definiranje bliskoznačnica. To su sinonimi (1) koji su zamjenjivi samo u nekim kontekstima, (2) koji imaju različit opseg sadržaja, (3) od kojih jedan pripada standardu, a drugi podružno obilježenom leksiku te (4) od kojih jedan pripada standardu, a drugi razgovornom jeziku ili žargonu. Ako se taj pristup sinonimiji, a posebice bliskoznačnosti, usporedi s pristupom u ovom radu, očito je da se samo o prvom kriteriju može raspravljati, a da za ostala tri postoji metodološko neslaganje.

Vidjeli smo da Zgusta (1991, 89) bliskoznačnicama naziva riječi koje se razlikuju barem u jednoj od triju sastavnica značenja (denotacija, konotacija, upotreba). Postavlja se logično pitanje kako se uopće može govoriti o sinonimičnosti¹⁴ dviju riječi koje nemaju istu denotaciju. Ako nemaju istu denotaciju, ne mogu imati ni istu konotaciju, ni istu upotrebu. Dakle, u pitanju su samo konotacija i upotreba, pa bi prema tomu bliskoznačnice bile riječi koje imaju isto denotativno značenje,

---

¹³ Ullman (1957, 109) upotrebljava naziv *homionimi*.

¹⁴ Podsjetimo se da prema Zgusti ona postoji među bliskoznačnicama.

ali se razlikuju po konotaciji ili upotrebi. Tako bi i riječi koje pripadaju različitim stilovima bile bliskoznačnice. Teško bi se mogao, izuzev terminološke sustave, naći sinonimni niz čiji članovi pripadaju istom stilu. Obično dominantna pripada neutralnom stilu, a svi drugi članovi različitim stilovima. Na taj se način vrtimo u krug i dolazimo do početnog pitanja: ima li onda uopće sinonima.

Navodeći nekoliko sinonimnih nizova, Težak i Babić (1992, 29) kažu: »Veći dio takvih riječi nazivamo istoznačnice ili bliskoznačnice jer isto ili gotovo isto znače iako različito zvuče.« U svom leksikonu *Jezik* Babić (1966; s. v. *sinonim*) govori o dvije vrste sinonima: »Imamo dvije vrste sinonima. Jedni imaju isto značenje kao npr. *tisuća* i *hiljada*, istoznačni sinonimi, istoznačnice, a drugi blisko ili vrlo slično kao *ponosan* i *ohol*, bliskoznačni ili sličnoznačni sinonimi, bliskoznačnice ili sličnoznačnice.« Babić se poslije (1990, 260) ponovno vratio istom problemu: »Pravi su sinonimi riječi koje imaju isto značenje, zamjenjivi u svim kontekstima, hrvatski se to kaže istoznačnice, a nepravi su riječi koje imaju blisko značenje, hrvatski – bliskoznačnice.« Dakle, bliskoznačnice su nepravi sinonimi, odnosno vrsta sinonimije. Pokuša li se to izreći domaćim nazivima, izlazi da postoje prave istoznačnice i neprave, što je u suprotnosti s logikom. Ne može istost biti nepravda. Ili je nešto isto, ili nešto nije isto. Babićevi primjeri (1990, 264) za istoznačnice jesu *drum* i *cesta*, a *put* je u odnosu na te riječi bliskoznačnica jer ima šire značenje (svaka je cesta put, ali svaki put nije cesta). Uz uvjet da *drum* i *cesta* pripadaju istom jeziku,¹⁵ što je pretpostavka da dvije riječi stupe u sinonimne odnose, tada te dvije riječi jesu sinonimi, ali su *cesta* i *put* također sinonimi, s tim što je *put* sinoniman samo u jednom svom značenju s riječju *cesta* (barem onako kako su te dvije riječi definirane u Anićevu rječniku¹⁶).

U hrvatskoj se jezikoslovnoj literaturi veoma često, kao što se vidi u Babića, bliskoznačnice smatraju sinonimima. To su riječi koje nemaju isto, nego samo blisko značenje. Zapravo su to kvazisinonimi. Sve da priznamo da je bliskoznačnost vrsta sinonimije, kako ćemo se složiti koje riječi imaju blisko značenje kada se ne možemo složiti koje imaju isto te s obzirom na to da se bliskost može stupnjevati, kako ćemo odrediti koliko one moraju biti blizu istoznačnicama, a da budu dovoljno udaljene od raznoznačnica? To što se u semantičkoj analizi neki leksemi preklapaju jer imaju zajedničke semove, nije uvjet za sinonimne odnose. Leksemi *smreka* i *jela* imaju dosta integralnih semova, ali nisu istoznačnice. Jesu li bliskoznačnice? Zapravo jesu jer su nazivi za dvije slične crnogorične vrste. Jesu li

---

¹⁵ Na razini standarda mogla bi se osporiti njihova sinonimičnost jer *drum* ne pripada hrvatskom standardnom jeziku. Njihova zamjenljivost u kontekstima je sasvim upitna.

¹⁶ U nekim dijalektima to nisu sinonimi.

riječi *fotelja* i *stolica* bliskoznačnice? Jesu jer su nazivi za dva predmeta u kući koji imaju istu funkciju. Međutim, te riječi nisu istoznačnice jer se njima imenuju dva različita pojma. Kako među svim koordiniranim pojmovima postoji bliskost, jer imaju zajednički nadređeni pojam, to bi se sve riječi među kojima postoji koordinirani semantički odnos mogle zvati bliskoznačnicama. Sa sinonimijom one nemaju nikakve veze. Sinonimičnost se ne može stupnjevati pa da neke riječi budu malo više sinonimi od drugih. Ili su dvije riječi sinonimi ili nisu.

Rezimirajući sve dosad rečeno, zaključujemo da su sinonimi riječi koje imaju isto denotativno značenje¹⁷, koje su zamjenjive u svim ili gotovo svim kontekstima (dopustimo malo odstupanje u distribuciji zbog sintaktičke zapreke, npr. dva sinonimna glagola imaju različite rekcije, ili zbog semantičke zapreke, kakva je u rečenici *Babukić je prvi u naslovu gramatike upotrijebio riječ slovnica*) i čija se nerazlikovna semantička obilježja mogu neutralizirati (npr. geometrijska nepodudarnost oblika u usporedbi negeometrijskih tijela: *loptasti kalup* i *kuglasti kalup*). Preduvjet je da te riječi pripadaju istom jeziku. Pri takvu pristupu otpada podjela sinonima na prave ili neprave, potpune ili nepotpune. Ostaju samo sinonimi, istoznačnice. Dvojba pri njihovu utvrđivanju jednaka je onoj dvojbi koja se javlja pri određivanju koliko značenja ima višeznačna riječ. Sigurnost je veća kada su posrijedi istokorijenski sinonimi (*auto*, *automobil*; *slušalac*, *slušatelj*), nazivi (*jezikoslavlje*, *lingvistika*; *kompjuter*, *računalo*) i uopće jednoznačnice.

Potrebno je odrediti granice sinonimije i u tom okviru kriterije za određivanje identičnosti značenja dviju riječi. Bliskoznačnost ne može biti podvrsta istoznačnosti pa je stoga isključujem iz dijela leksikologije koji se bavi sinonimijom. Bliskoznačnost (sličnoznačnost) može biti hrvatski naziv za paronimiju, tj. semantički odnos dviju ili više riječi iste vrste, iste tvorbene porodice, bliska značenja, ali međusobno isključive u istom kontekstu (npr. *mesni*, *mesnat*¹⁸; *crveniti*, *crvenjeti*; *adresat*, *adresant*).

S obzirom na to da leksikograf neće naći u znanstvenoj literaturi jednoznačne odgovore, on treba sam odrediti što u određenom rječniku smatra sinonimom kako u metajeziku rječnika ne bi narušio odnos ekvivalencije lijeve i desne strane rječnika. U općem objasnidbenom jednojezičniku u definiciji bi se trebala pojavljivati samo dominantna sinonimnoga niza.¹⁹ Kad je god moguće, bolje je davati opisne

¹⁷ To je značenje koje je općeprihvaćeno za sve govornike neke jezične zajednice. Ako ono nije isto, ne može se ni govoriti o sinonimiji.

¹⁸ Veoma su česte pogreške tipa *suhomesnati proizvodi* upravo zato što su pridjevi *mesni* i *mesnati* bliskoznačnice.

¹⁹ U Anićevu rječniku ima dosta primjera kada se natuknica tumači regionalizmima, žargonizmima i ostalim obilježenim leksikom, zbog čega je takve riječi označivao stilskim odrednicama.

definicije, a na sinonime samo upućivati, odnosno u rječničkom članku predvidjeti sinonimni blok (svakako i antonimni). Riječi koje ne zadovoljavaju kriterije semantičke identičnosti ne bi trebale služiti za semantičku identifikaciju natuknice.

Ni ovaj rad, kao ni svi drugi na temu sinonimije, nije odgovorio na mnoga pitanja o toj jezičnoj univerzaliji. Njime je samo predložen novi pristup sinonimiji u kojemu nema mjesta za podjelu sinonima na prave i krive, na potpune i nepotpune, a nema mjesta ni bliskoznačnicama kao vrsti sinonima i kao metajezičnom sredstvu u leksikografiji. Klasifikacija se sinonima može raditi po drugim kriterijima (npr. uzualni i okazionalni sinonimi, istokorijenski i raznokorijenski, gramatički i leksički, jednoznačni i višeznačni, sintaktički i frazeološki itd.), ali to nije tema ovoga rada.

Literatura

- Akademijin Rječnik: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII.* Zagreb 1880–1976.
- Anić, V., 1994: *Rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb.
- Babić, S., 1966: *Jezik.* Zagreb.
- Babić, S., 1990: *Hrvatska jezikoslovna čitanka.* Zagreb.
- Belostenec, I., 1740: *Gazophilacium.* Zagreb.
- Bréal, M., 1911: *Essai de sémantique.* Paris.
- Filipec, J., F. Čermák, 1983: *Česká lexikologie.* Prag.
- Jambrešić, A., 1742: *Lexicon latinum.* Zagreb.
- Карцевский, С. О., 1965: Об асимметричном дуализме лингвистического знака. U: *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях, II.* Москва.
- Lanosović, M., 1778: *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache.* Osijek.
- Lyons, J., 1963: *Structural Semantics.* Oxford.
- Samardžija, M., 1995: *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika.* Zagreb.
- Tafra, B., 1982: Sinonimija. U: *Leksikografija i leksikologija.* Novi Sad–Beograd.
- Težak, S., S. Babić, 1992: *Gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb.
- Ufimceva, A. A., 1968: *Slovo v leksiko-semantičkoj sisteme jazyka.* Moskva.
- Ullmann, S., 1957: *Principles of Semantics.* Glasgow–Oxford.
- Zgusta, L., 1991: *Priručnik leksikografije* (prijevod D. Šipka). Sarajevo.

Near-synonymous relations in the lexicon

Summary

In linguistic literature near-synonymy is considered a type of synonymy. In the paper the author challenges the thesis.